

Г. П. СТАМАТОВ

Стойко Божков

ЩРИХИ ОТ ОБРАЗА НА ПИСАТЕЛЯ

Мнозина още си спомнят изправената му във войнишка стойка фигура: зиме с черен балтон и черна мека шапка, лете — непременно с бяло сако, отворено а ала Байрон риза, тъмносин панталон и бяла сламена шапка. При лошо време на лакътя е увиснал чадър. Най-често в едната ръка виси мрежа, в която отнася в къщи козунак или бисквити.

Обикновено бе замислен, вгълбен в себе си. Очите му се губеха под гъстите вежди. Но когато се съсредоточаваха в някого — правеха дълбоки „дисекции“, съмнявяха се във всичко, търсеха тайни и истини. Съсредоточеността не му пречеше да бъде любезен с всеки срещнат познат. Ако не със закачка, с докосване на двата пръста до периферията на шапката си — любезно поздравяваше. Даже и децата! Изява на внимателно отношение към човека, признак на живо отношение към окръжаващия го свят! А външно изглеждаше мрачен, индиферентен, даже горд и надменен спрямо всичко наоколо. Рядко се разхождаше по улиците. Обикновено минаваше по тях, за да отиде при някой познат на разговор или до някоя от столичните кафенета. През последните му години особено често той се задържа в редакцията на „Вестник на жената“ или при Николай Лилив в Народно театър.

Никога не ходеше на почивка. Промените в живота му са свързани с промени в службата: Сливен и Пловдив — офицер, София, Кюстендил и Трън — съдия, и до края на живота си — пенсионер в София. Обичаше да казва: „Най-ми е приятно да минавам по улиците на София през лятото. Цялата сволоч се е измела по курортите. Чисто и просторно.“

Служил до пенсия като съдия, творил 50 години като писател, получил широка известност у нас и в чужбина като майстор-художник, той нямаше нищо друго освен ръкописите си. И в провинцията, и в София живее в една стая. В нея — маса за писане и стол, две етажерки с ръкописи, масичка с прибори за чай и кафе, просто желязно легло-пружина. Почти бедняшка обстановка. Така той живее през целия си живот. Вечно безпаричие. Още като студент в Женева Стаматов и жена му мизерствуват. Постоянно го безпокоят хазите и бакалинът. В архива му са запазени бележници, где то наред със сюжетите за бъдещи разкази, писателят прави разпределение на малкия си бюджет: за храна, за цигари, за обувки и пр. За да не забравя задълженията си към близки дребни търговци, кара ги да му записват купените стоки на кредит върху отделни листчета, за да ги изплати, когато получи заплатата или пенсията си. В много писма до близки се оплаква от безпаричието и моли да се погрижат за пласирането на неговите книги, за да получи някаква незначителна сума. Той живее изключително от своя труд като

съдия и писател. А това в буржоазна България не може да осигурява достойно съществуване на един културен и възискателен към себе си и близките човек.

Мнозина от неговите познати, някои и досега, говорят за Стаматов като за груб и извратен човек. Действително в характера му има нещо саркастично, меглестофелско. Това се отразява и върху творчеството му. Но тези черти не са извива на едностранчивостта на неговата душевност, а са само една от нейните страни. Като човек Стаматов притежаваше богати и тънки чувства за дружба, за приятелство, грижа за близкия, нежност за любимия човек, хуманност и отзивчивост за нуждаещия се. Ако искрено обичаш, не може да не ненавиждаш всичко, което причинява страдание на обичания. Ако искрено уважаваш човека, не може да не се бориш срещу всичко, което го унижава. Той знаеше, че го обвиняват — особено някои критици, че е мизантроп и песимист. За да се защити, за да защити своя хуманизъм, той е записал в една тетрадка: „Обвиняват ме в песимизъм, мизантропия. — А аз съм влюбен — както не съм обичал ни една жена — в красотата, природата, в истината. . . Аз търся човек . . . и обичам даже вас — затуй ругая — инак отдавна бих счупил писалката.“ Тъкмо в това той е виждал и основата на своя естетически идеал: „Да бъдеш писател — най-мъничък — трябва да обичаш човека, живота, да имаш жизнерадостна душа и да мразиш лошото в когото и да е — не като началник, а естет. Инак всичко е фалшиво.“

Стаматов строго се придържа към тези максими. Той никога не е позволявал в негово присъствие да бъде обидена или унижена нито една жена, особено дете. Спомянам си един такъв случай. Покаянии го на обед. Когато сядат на масата той пита къде са децата. Оказало се, че били наказани без обед. Стаматов моли майката веднага да им опрости наказанието, но тя, шадейки своя „авторитет“, отказва да направи това. Писателят става, облича се и напуска дома. Дълго време след това той отклонява поканите на семейството да им гостува.

През 1936 година във в. „Кормило“ писателят Орлин Василев разказва за първата си среща с Г. П. Стаматов и за двете хлебчета, които той му подарил, за да ги занесе въкъщи. И други писатели и литературни критици са изпитвали грижите на Стаматов за тяхното настяняване на работа или помощ в творческото им израстване.

Сам Стаматов поставя по-високо от цялото си творчество факта, че като съдия, даже и по време на войната, не е подписал нито един път смъртна присъда. Той е противник на смъртното наказание. В бележките си пише: „Никой няма право да прави насила хората щастливи.“

На тази основа той е имал много конфликти и с писатели, и с приятели. Безчестните, насилниците, грубияните, фалшивите хора, лицемерите, егоистите той безкомпромисно ненавижда, както безкомпромисно ненавижда социалната неправда, неравенството — даже между мъжа и жената, особено когато то се използва за користни цели.

Стаматов няма влечение към природата. Но не е индиферентен към нея. Липсва му сантименталното превъзнасяне на природните красоти, интересува го човека, рядко виждан сред природния декор. Предпочита града и в живота, и в творчеството си. И повече жизнената атмосфера в дома, отколкото на улицата. Това не означава, че душата му е затворена за просторите на града и природата. Като писател, за него е съществено да надникне в „кътчетата на душата, да разкрие моралните и етични двигатели на човешкото поведение, да намери зрънцата на онези истини, от които се ражда красотата на художествения образ. Този образ може да носи белезите на гражданската доблест, на човешките прелести или моралната разруха, изпепеляването на човешките чисти стремежи в пожара на безконтролните страсти или на строго предвидените сметки, но в основата му ще стои винаги естетическата мярка на писателя за човека и за него-

вото право да живее щастливо. В това направление Стаматов е безкомпромисен съдия на обществото, на своето съвремие — съдия строг и справедлив, макар и жесток и безапелационен.

Той е имал малко приятели в живота. Всеки, който с поведението си влиза в противоречие с неговите граждански и морални схващания, престава да бъде обект на неговото внимание. Даже и към приятелите си той прилага строгите изисквания на този морал. Всяко отклонение от него става обект на безапелационната му присъда и на сатиричния му език. Обладаващ една висока култура и изисканост, трудно е да му се противостои от по-ниско духовно равнище. Особено в яркостта на афоризмите, на метафориичните сарказми, родени от едно богато творческо въображение и сатиричен талант, готов да направи художествено обобщение и от най-малкия намек или погрешна постъпка.

И въпреки това Стаматов винаги имаше верни другари. Ценяха и неговата безкомпромисност, и неговата прямота, и неговите високи нравствени и етични принципи, и неговата култура много хора. Помагаха му. И в съдийската професия, когато ограничени „началства“ донасят за дисциплината му и предизвикват дълги анкети, и в писателската му „кариера“, когато раздразнени от неговото остро и разобличително творчество „критици“ го изхвърляха вън от чертозите на обетованата земя на българската литература. Разбира се, имаше и близки хора, които се отказваха от него. И този диалог, по-точно спор за и против човека Стаматов — и в творчеството, и в живота — и до днес продължава.

Особено тежка беше обстановката към края на живота му, когато времето на старостта неумолимо налагаше своите тежки изисквания. Животът в навечерието на войната бързо поскъпваше. Малката пенсия не стигаше. Необходима бе не само материална, но и чисто човешка помощ. Кой се притече? Мнозина като че ли не забелязваха неговата тежка лична трагедия. Отдалече цъкаха с език, когато им разправяха за нуждите му, за болезненото му състояние. Не мога да не спомена обаче постоянните „ухажвания“ — както той се изразяваше — на Орлин Василев, Младен Исаев и Петър Славински, които осигуряваха, макар и малки помощи от Столичната община или Съюза на писателите, на Вичо Иванов, Недялко Месечков, В. Балабанова, Христо Чолчев и особено на прекрасния негов беззаветен приятел, обикновен човек с голямо отзивчиво сърце Никола Гаджев. Във всички случаи Стаматов не губеше оптимизма си и не променяше отношението си към света. Запазваше своя шеговит, саркастичен тон към света. Може би само се засилваше в отделни моменти непримиримостта към създалата се обстановка у нас, ругаше грубо немските окупатори и българските правителства, манифестираше своята любов към руския народ.

Не искаше да го чествуват в тази обстановка, макар че отминаваха 70-те му години. Едва през 1942 г. Вичо Иванов устрои тържество в Пловдив, а близки приятели — в Кюстендил. Той не можа да присъствува. За общото му отношение към живота в този преклонен момент известна представа се получава от писмото му до кюстендилци, което ще си позволя да цитирам изцяло.

„За мен не е очаквано празнуване в моя чест в град Кюстендил.

В него аз прекарах не само службата си. В Кюстендил дълги години аз бях съдия и в свободното от службата си време се занимавах с литература.

Всичко, що напечатих в София: два тома разкази, отделно сборниче „Пращинки“, сборник „Скици“, драмата „Кръв и вода“ — всичко туй е замислено, обработено и написано в града Кюстендил. Там аз замислих и там написах и един от най-хубавите ми разкази, според цялата критика — „Паладини“. Доказателство, че това е тъй — че в София аз не създадох почти нищо. И всичкото, що е написано в София, носи в себе си зачатъка в Кюстендил.

Освен писателство, в Кюстендил живях най-хубавите години на личния ми живот. Сред дивната природа — бахчи, градини, лозя, под чудния Хисарлък,

Осоговския балкан — аз се радвах на живота.

Една болка преживявам сега — наказание даже за мене — че не ще мога да присъствувам лично между Вас. И в душата ми трептят желания един ден да заспя с вечния сън сред моите любими Кюстендилки и Кюстендилци.

А сега — да живее нашия Кюстендил!

С най-искрена любов

Ваш гражданин: Г. П. Стаматов

Привет на Кюстендилското небо!“

Емоционалната нишка с Кюстендил е дълбока и трайна. Тя не е отклик на едно оказано внимание, на един възпитан човек. Много преди това Стаматов е написал под заглавие „Pro nova domi sua“ следното в една от тетрадките си:

„България не ми е родина — отечество.

К-л отдавна ме приюти. . . прибра нещастен скитник-бездомник. С два малки багажа — ръкописи и пламенно сърце. Нищо друго. . .

Туй беше доста отдавна. . . тогава когато нямаше още филоксера . . . война. . . победи. . . погроми. . . репарации. . . когато с няколко лева скандали се дигаха. . . Разходки. . . Хисарлък. . . гуляи. . .

.....
Тука. . . аз уталожих болката от законната любов. . . Тука написах. . . „Паладини“ . . . „Малкият Содом“ . . .

Тука се смеех и плаках . . . танцувах. . . мечтаех. . . писах и пих . . . пих и писах. А ти нежен като брат търпеше ме и трезвен. . . и пиан. . .

Тук преживях последния жизнен роман. . . Тука разбрах Милтона и Данте. . .

И в двата случая доминира едно оптимистично, ведро натроение. Тъгата е естествен елемент на радостните спомени за творческите дни, за една обстановка, която е зачитала твореца и стимулирала неговите сили.

На 9 ноември 1942 г. Стаматов почина. Една малка група приятели го съпровожда до Софийските гробища. Кратки съобщения в печата. Само Христо Радевски написа в сп. „Изкуство и критика“ под заглавие „Безкомпромисник“ голяма преценка за писателя, определяйки вярно мястото му в българската литература и отдавайки заслуженото на неговото честно и последователно гражданско поведение.

*

Защо нямаме нито един очерк за личността на наши писатели, за гражданското им и лично битие? Защо нямаме нито една биография на наш писател, даже и на такива великани, като Ботев и Вазов? — Защото се подценява самостоятелното възпитателно въздействие на писателевата личност, неговите граждански позиции, отношението му към действителността се измерва само чрез художественото творчество. Вярно е, че личността на писателя най-ярко се изявява в творчеството му, в художествената му позиция. Но има моменти от личния живот на твореца, които имат самостоятелно значение. Те именно не бива да се подценяват. Те също трябва да се изучават и осветляват, да се правят достойни не на новите поколения, да въздействуват положително върху тях.

Има ли такива моменти в живота на Стаматов? — Безспорно има. Те достатъчно се познават и изтъкват. Напротив, като чете нашият съвременник някои литературни портрети за писателя, остава с впечатление, че това е една негативна личност, себична и чужда на живота на нашия народ, развивала се в крайно индивидуалистичен дух, озлобена към своя народ и съвременност, чужда на идеалите на нашата и световната литература. Затова творчеството му е изпълнено с мрачни и безнадеждни мисли, той не вижда нищо светло в бъдещето на човека.

Той обладаваше изключително голяма литературна ерудиция. Роден в Русия, израсъл до юношеска възраст в нея, той и художествения си вкус е оформил въз основа на големите руски писатели. Пръв между тях е бил Пушкин. Можеше да декламира откъси и цели стихотворения, до захласване да говори за поетическите тънкости в стила и майсторството на поета. И Лермонтов е изучил още в Русия. Обичаше да съпоставя гениите на двамата: спокойствието и оптимизма на Пушкин и метежността на Лермонтов. На младини се е опитвал да пише стихове под влияние на последния. Радевски преведе откъс от „Моцарт и Салиери“. Хареса му, но се разсърди, че не му е дал да го прегледа — тънкият познавач на руския език и на Пушкиновата поезия желаше тази забележителна творба още по-силно да звучи на български език. Пленяваше го Некрасов. Неговата гражданска смелост и привързаността му към руския мужик, пиететът към руската жена го вълнуваха. В преклонния възраст вече, той вземаше от Народната библиотека старите руски списания и отново препрочиташе Белински, Чернишевски, Добролюбов, Тургенев. Като юнкер във Военното училище той имал възможност да прочете в библиотеката на своя учител Хитрово цялата руска класическа литература или, както сам се изразява, „от Ломоносов до съвременниците“. И наред с тях — Гьоте, Шилер, Хайне, Петьофи, Данте, Петрарка, Сервантес, Байрон, Шели, Балзак, Флобер, Зола, Мопасан и др. „Последните бяха мои любимци — покрай старите даскали — Гогол, Щедрин, Достоевски.“ Стаматов владееше отлично френски език, ползуваше се от немски, а на старини беше започнал да учи италиански. Четеше всичко в оригинал, макар че нямаше библиотека и не задържаше книгите у себе си. Тези широки интереси към световната литература му създаваха голяма художествена мира, възискателност и чувство за гражданска и творческа отговорност, помагали са му винаги в изграждането на оригинални художествени образи.

Стаматов беше тънък ценител на музиката. Можеше да се наслаждава многократно на изпълнения на произведенията на Чайковски и Бетовен, на Моцарт или Щраус. Още като ученик в пансиона на Т. Минков в Николаев учениците вечер излизат тайно, за да слушат оперна музика в града. В Женева Стаматов има възможност да слуша музика от най-изтъкнати изпълнители. Негови съвременници си спомнят, че той често е посещавал онези българи, които са свирили на различни инструменти. Познаваше всички знаменити опери и симфонични творби. При добро настроение, макар и лишен от гласови данни, обичаше да тананика любими арии. На театър не ходеше, но най-добрите наши оперни певци бе слушал. Не можеше да прости на Вл. Василев, че като директор на Народния театър не го поканил, когато у нас е гостувал Шаляпин. По няколко пъти ходеше на музикални филми. Обикаляше цяла София, за да слуша изпълнение на Карузо, Бениамино Джили или Марта Егерт. Когато слушаше хубава музика, дълбоко се вълнуваше, преживяваше, излизаше ободрен. Познаваше в подробности живота на най-видните композитори, обичаше да разказва на близките си за тях.

За разлика от мнозинството български писатели Стаматов не взема участие в обществения живот. Това никак не означава, че той е индиферентен към него. Но главната му реакция е намирала израз в творбите му, пречупена е през художествените образи.

Баща му — Порфирий Стаматов — е един от първите и видни юристи в освободена България, завърнал се тук от Русия. Той принадлежи към висшето общество. Но Стаматов не се чувства свързан с управляващите среди. По-късно, като русофил, е уволнен от военна служба, трябва да се готви за нова професия. По време на следването си в Швейцария (Женева) той попада в прогресивна среда. Тук въобще кипи идеен живот. Плеханов, а по-късно и Ленин, емигранти от Русия, идеолози от различни направления от Западна Европа коват идейните оръжия на обществените брожения на века. Колко много български младежи по това

време живеят в атмосферата на това духовно кипене и ламтят за най-светлите идеали на човечеството! Тук са В. Коларов и Т. Луканов, Г. Бакалов и Максимов, М. Герджиков. Както отбелязва Стаматов, „на Запад не ме поразиха наука и разкош, а мизерията при тази наука и разкош“. В това брожение той трудно се е ориентирал. Запазил е най-тесни връзки обаче с българските социалисти и революционери, които уважаваше и които го уважават до края на живота си. Въпреки това той идейно не се приобщава към тях: „социалистите ми се видяха книжни войници“ — пише той в едни свои биографични скици.

Тази атмосфера е оказала силно влияние върху естетическите позиции на писателя.

По време на съдийството Стаматов не взема участие в обществения живот. Но безразличен ли е той към големите събития на своето време? — Не!

М. Герджиков е един от водачите на Преображенското въстание. Стаматов е близък с П. К. Яворов по това време. Съществуват данни, че той е изпращал кореспонденции до в. „Саратовский листок“ в гр. Саратов през 1903 г., где то живеят родителите му. Действително в този вестник има много съобщения от София за подготовяното въстание в Македония. Те са написани с гореща симпатия към българския народ, но липсва характерният Стаматов стил. Ако се окаже, че това са действително негови кореспонденции, писателят ще изпъкне в нова светлина пред нас.

Характерно е отношението на Стаматов към войните. Още войната от 1885 г. той посреща като пацифист. Не е написал нито един възторжен ред за Балканската война и Първата световна война. Те го ужасяват, той ги приема като страшен трагизъм за народа ни. А след Първата световна война той е един от писателите, които най-ярко разкриха нейния антинароден характер.

В гражданското си поведение Стаматов никога не се е противопоставял на борбата на работническата класа, нито на партията, макар че не ги е разбирал. Той не можа да разбере и Великата октомврийска социалистическа революция и строителството на социализма в Съветския съюз като път за историческо разрешение на социалните проблеми на човечеството. Затова, когато през 1935 г. в. „Кормило“ посвети на Стаматов специален брой и разкри дълбочината, с която той изобразява недъзите и пороците на буржоазното общество, с едно лаконично писмо до Л. Стоянов и О. Василев писателят побърза да се разграничи от революцията: „Вие погрешно се наричате мои ученици. Чужд съм ви, чужди ми сте. Различни схващания за живота, различни рецепти за злото в него.“ Под напора на враждебните на народа сили Стаматов манифестира своето политическо безпътие и страх от надигания се народен гняв.

Заедно с това Стаматов рязко се разграничава и от фашизма и вандализмът на буржоазните правителства. Той си е записал една възникнала от размисъл истина: „Ако един ден стане кървава революция в Америка, тя ще бъде за Сако и Ванцети.“ Той няма смелост открито да излезе срещу фашисткия терор в България, но публикува памфлета „Отложено самоубийство“, който звучи като плесница по лицето на терористите от 1923 г. Любопитно е, че в ръкописа на писателя памфлетът има друг завършек, който му придава свършено различен тон от публикувания в сп. „Златорог“ текст:

„Тука се прекъсва дневникът, казва четецът и сгъна ръкописа.

— Е... Какво стана с твоя герой? Уби ли се?

— Не.

— Защо?

— Дойде 9 юни.

— Браво! Браво! — извика късо младо докторче, без мустаци, но с коремче и мечти за депутат. — Браво! . . . След 9 юни самоубийството му би било неестествено.

— Кой знае?! — проговори сух, мрачен господин, недоволен никога от нищо в света. — Кой знае?! . . .

— Не. . . не! — възрази докторчето. — Отсега няма ни убийства, ни самоубийства, ни такива дневници. . .

— Възможно е. . . — промърмори мрачният господин, — възможно е да нямат време хората и дневници да пишат.“

По такъв начин цялата мрачна картина на нравствено падение, на безотговорност и унижение на човека, нарисувана от Стаматов, с голяма сила се пренася за след фашисткия преврат. И тогава много по-ясни стават и онези пропити с дълбок хуманизъм бележки в тетрадките на писателя за неговото „пиянство“, гдето с такава ясна трагичност говори: „Изчезват младежи. . . пламени сърца. . . съдят гимназисти. . . деца. . . „мозъкът на народа“, както казва Горки. . . „А аз мълча. . .“ . . . Да. . . аз мълча. . . Какво би направил Зола? Байрон? . . . Но и с тях не би се церемонили.“

Вътрешно дълбоко, човешки, той фактически никога не е бил неутрален към злото в живота, следователно и към политиката. Само че Стаматов винаги реагира на отрицателните явления като художник. Позициите му са ясни, когато разгърнем образите на неговото художествено творчество.

ОТКЛИКИ НА СЪВРЕМЕННОСТТА

Писателите-реалисти са изследователи на живота. Те непрекъснато търсят истината за обществото и за човека и, възплавяйки я в художествени образи, превръщат я по „законите на красотата“ в могъща материална сила за познание и изменение на света. Ако ние днес имаме представа за национално-освободителната борба на нашия народ, за героичния и светъл образ на революционерите и патриотите, за трудностите, които е трябвало да преодоляват, за тежкото и непоносимо положение на народните маси и за предателството на чорбаджиите и експлоататорите — това го дължим на творчеството на П. Р. Славейков, Л. Каравелов, Хр. Ботев, Иван Вазов, К. Величков, Захари Стоянов и др. Българската литература най-ярко е запечатала чертите на епохата, мечтите и борбите на нашия народ, тъмните сили, които той е преодолял по своя път. Тъкмо в това отношение марксистското литературознание прокарва дълбока бразда между себе си и буржоазните теории, които не признават съществуването на каквито и да било връзки между изкуството и живота, подчертавайки, че то може да има някакви художествени качества само тогава, когато е „освободено“ от извънхудожествени изисквания, от социални поръчения и тенденции.

Такава тясна връзка с живота има и реализмът след Освобождението. Затова никога не бива да се отказваме от историческия подход към литературните явления и към литературните творби на писателите-реалисти. За съжаление тъкмо при литературно-исторически оценки могат да се видят у нас сериозни недостатъци. Определяйки главното, определящото време на израстването на даден писател, недостатъчно последователно се проследява как се изменя и развива той в следващите епохи, как реагира естетически на настъпилите изменения в жизнената среда и в обществения прогрес. В това отношение най-типични са случаите с преценката на творческите особености на Г. П. Стаматов. Оформил се като писател през 90-те години на миналия век, живял до времето на Втората световна война, той се преценява най-често от позициите на първия етап от развитието му, т. е. от една застинала мярка за българския критически реализъм като литературно явление на 90-те години. При това едва ли не най-

зрялото му творчество, създадено между двете войни — 20-те и 30-те години, почти изцяло се определя като един „понижен“ етап от критическия реализъм на писателя.

Ние гледаме на Стаматов като на писател-реалист, който последователно е отстоявал своите високи граждански, нравствени и естетически принципи в различните периоди от развитието на нашия народ и при най-сложни и противоречиви лутания в литературата ни, но който винаги се е стремил да изследва процесите на своята съвременност, страстно и развълнувано да открива характерни нови образи, строго да преценява истинските им стойности. В това отношение за характеристика на писателската му личност и творчество могат да се употребят най-строгите понятия за гражданска доблест и нравствена устойчивост, тънка чувствителност към човешките страдания и въълнения, за безкомпромисно отношение към недъзите на обществото. Тези мерки могат да се прилагат както към неговата личност, така и към творчеството му. През целия си петдесетгодишен творчески живот Стаматов с голяма последователност и упоритост насочва вниманието си към суровия живот, към острите му конфликти и противоречия, търси да долови трагизма на човека. И в значителна степен успява. Неговият реалистичен метод, подходът му към живота и творческият му похват дават възможност той да реагира на новите явления, художествено да ги обобщава и типизира. Затова, макар всичко да се определя от неговия демократизъм и от нравствените му идеали, създадени през 90-те години, в творчеството му се получава голямо разнообразие и богатство на образи, които при това се открояват със своята оригиналност и художествена неповторимост.

Именно във връзка с реакцията на Стаматов към съвременността бихме могли да отбележим два момента: от деветдесетте години до края на Първата световна война и втори — през 20-те и 30-те години. Това не са два периода на развитие, които да се отличават с промени в метода на писателя. Те отбелязват само реакцията на писателя към новите явления в живота, неговия растеж.

Трябва да отбележим една интересна подробност: ако не държим сметка за нея, не можем да добием явна представа за творчеството на Стаматов. Той сам е издал в отделни книги незначителна част от произведенията си. При това се е получило, че тъкмо най-острите и с най-силна реакция на социалните явления творби не са намерили място в книгите му. Това дълго време бе пречка за едно цялостно обглеждане на творчеството му, както и за изграждането на едностранчиви представи за него.

Когато говорим за творчеството на Стаматов до края на Първата световна война, имаме предвид неговите повести и разкази „Записки на един мой познат“, „Хамалин“, „Пикник“, „Идилия“, „Вестовой Димо“, „Ларинов“, „Касинов“, „Дядо Йоцо гледа“, „В миши дупки“, „Генко Михов“, „Малков и Славин“, „Два таланта“, „Киранов“ и др.

Погледът на писателя е обхванал един от най-острите конфликти на епохата. Съпоставени с Вазовите разкази за съвременността, с Алеко Константиновото творчество, с разказите на Т. Г. Влайков, А. Страшимиров и Елин Пелин, Стаматовите разкази не само че се обособяват по гражданските си сюжети и тематика, но се открояват по своята художествена интерпретация. Те са много ярко социално определени. Докато в „Хамалин“ звучи протеста срещу бездушното към трудовия човек, а във „Вестовой Димо“ — към духовното осакатяване на човека от народа, то в „Идилия“, „Генко Михов“, „Пикник“, „Два таланта“ и др. писателят се насочва към виновниците за морално разложение на обществото. Чрез дълбоки нравствени и душевни конфликти на личността Стаматов съумя да създаде ярки, типични образи, които характеризират основни социални тенденции в българското общество. Чрез тези творби Стаматов внася нещо ново, свежо в българската литература. И може да се каже, че няма други

художествени творби, които така правдиво да рисуват празния и ненужен живот на царските офицери, задушната атмосфера в казармата, в обществото, в семейството, страшната духовна пустота и подлост, бесният карьеризъм и разврата, с което е изпълнено ежедневието им.

Образът на човека във времето на началната биография на българската буржоазия от 90-те години се изяснява в „идилията“ на семейство Гралинови и в образа на Линовски от разказа „Два таланта“. Обезценяването на всички човешки ценности писателят поставя в най-тясна зависимост от безогледното натрупване на капитали за сметка на държавата и народа. Още тук Стаматов завързва онзи възел от социални и морални противоречия, които разкриват невъзможността на буржоазното общество да осигури щастие за човека. С решаването на този проблем Стаматов се издига на най-високата вълна на литературния процес като писател-критически реалист.

В друга група разкази, като „В миши дупки“, „Малков и Славин“, „Ларинов“ и „Касинов“ Стаматов подхваща друга една линия в своето творчество. Склонен да търси нравствения смисъл на живота, даже и в неговия всекидневен живот в учрежденият, семейството, в другарските и служебните отношения, Стаматов тук с особена художествена дълбочина надниква в противоречията и горчивите разочарования на интелигенцията. Темата за „малкия човек“ и неговото място в живота, така вълнуващо интерпретирана от Гогол, Достоевски и Чехов, Стаматов съумява да представи чрез български образи, изникнали в българските учреждения и семейства.

В една друга група разкази и очерци, като „Дядо Йоцо гледа“, „Нашата земя“ и „До Свети Крал“ Стаматов е изразил своите разбирания за тогавашната държава и нейната функция в общественото развитие на нашия народ. Чистотата, патриотизма и наивитета на Вазовия дядо Йоцо, Стаматов е използвал, за да покаже изменения, които са настъпили в съзнанието на народа в резултат на превръщане на държавната власт в орган на насилие и в инструмент за ограбване на народа. В много от оценките за творчеството на Стаматов се изтъква, че писателят рядко изяснява своя положителен идеал. Но едва ли има в нашата критико-реалистична литература по-ярко разобличение от скицата „Нашата земя“, изградена на антитезата за красотата на българската природа, трудолюбието, честността на българския народ и антинародността на управляващата върхушка. Тази естетическа насока в творчеството на Стаматов се развива до края на живота му.

През този период Стаматов проявява голяма гражданска и художествена устойчивост. Срещу него се насочва индивидуалистическата критика, начело с д-р Кръстев, който го обявява за тенденциозен писател. В творческото си развитие Стаматов устоява на сухите повей на модернизма, запазвайки свежо и живо своето изследователско отношение към съвременността. Всъщност, тъкмо в това отношение се крие издръжливостта на писателя. Той не се поддава на гниещото въздействие на буржоазната литература, нито на идейните натиски на шовинизма и евтиното патриотарство.

Като говорим за творчеството на Стаматов между двете световни войни ние имаме предвид преди всичко неговите най-хубави творби „Малкият Содом“, „Вирянов“, „Паладини“, „Лидя Друганова“, „Нарзанови“, „На котва“, „В кабинетна мъгла“ и др.

Историческата обстановка, когато те са създадени, е свършено друга. Поражението на българската буржоазия и националната катастрофа в Първата световна война, надигашото се народно недоволство, победилата Велика октомврийска социалистическа революция. Крахът на шовинистичната и модернистична литература в България. Подемът на революционната вълна и на революционната литература. Фашистките погроми над народа и полицейските

изстъпления и терор. Един писател-реалист, който изследва своята съвременност, не може в една или друга степен да не се докосне до тези жизнени явления и до естетическите проблеми, които те поставят.

Тъкмо в тази насока творчеството на Стаматов бележи един нов възход. И то не само в неговото собствено развитие като художник, но и изобщо като представител на критико-реалистичното направление в българската литература и изобщо в целокупното развитие на художественото съзнание на нашия народ.

Художественият метод на критическите реалисти се оказва още в състояние да реагира на изменението в действителността и да извлича от съвременността ярки и типични образи, да се намесва в обществените, нравствените и естетическите проблеми на човека. При това сам да се развива и обогатява с оглед на новите тенденции на общественото развитие. Писателите-критически реалисти и особено Стаматов, Елин Пелин, А. Страшимиров, Ст. Л. Костов и др. отново реагираха на изменилите формите си буржоазни нрави с новаторски художествени творби, които активно се намесват в духовното израстване на човека и в революционните изменения на епохата.

Взискателната и остра наблюдателност на Стаматов върху диаграмата на развитието на човека от буржазното общество сега е насочена към новите явления. „Малкият Содом“ засяга многобройните проблеми, свързани с грабителството и забогатяването на Абаровци от военните сделки по време на войната, краха на идеалите на царското офицерство, изострянето до краен предел на противоречията между народа и управляващата върхушка, търсенето на нови пътища за нравствен стабилитет. В „Нарзанови“ този „стабилитет“ се е превърнал в явно съдружество на престъпници, които живеят върху вулкан. Цялата нравствена система и душевност тук се е превърнала в сметка и балансиране по въже над бездънна пропаст.

Вирянов от едноименния разказ очертава контурите на онази интелигенция, която в кариеризма си и в стремежа си към власт и богатство служи за опора на фашистката държава; Виряновци са нейни прислужници и псалмопевци.

Отношенията между хората са разкъсани от най-остро проявени конфликти между идеалите и нравствените норми на новия буржоазен морал. Семейството се е превърнало във фалшив съюз между мъжа и жената. Кой е по-виновен? — Едни от ценителите на Стаматовото творчество дават предимство на жената: Стаматов я смята предопределена за изневяра, биологически склонна към това. Действително в много от разказите му има мопасановски подход към взаимоотношенията между мъжа и жената. Някакво „освобождаване“ от ограничителните норми на общоприетото приличие. Разбира се, тук не може да се отдели вината на жената с особен акцент. У Стаматов има образи на мъже, които са носители на по-голяма поквара. Ако той често пъти спира вниманието си повече върху жената, то е за да подчертае нейното по-голямо право да избира в любовта. И не толкова да я порицава, колкото да изтъкне нейната зависимост от социалната структура на обществото, принудата да се подчинява, ако иска да търси щастие. И тъкмо тук изходната позиция на Стаматов като художник е дълбоко хуманистична. В първичността на жената стои нейната чистота, в любовта. Обществото е причина, първоизточник на нейните изменения. Тя трябва да търси своето право при определени и неумолими обстоятелства, условности, които не може да избегне.

И сред този лабиринт от отрицателни образи, свързани с пропадането на човека в буржоазното общество, с липсата на перспективи именно в това общество човекът да расте и се развива със своите светли мечти, хуманистът изследовател е намерил образа на твореца — Паладини и Пиетро, който се извисява над пошлостта като светло видение. Не е точно твърдението, че Стаматов не е

създаде нито един положителен герой. Има много положителни черти в образа и на Димо („Вестовой Димо“), и на поручик Каридов („Пикник“), и на писателя Ирмов („Два таланта“), и у младия Абаров („Малкият Содом“). Героите на Стаматов се мъчат в душната атмосфера на живота, търсят развъзка в жестоко стълкновение с действителността, най-често капитулират пред нейната сила и неумолимост. Те не са виновни за това. Позицията на писателя, изразена или направо, или чрез образа на разказвача, ни насочва преди всичко към тъмните страни на живота. Но социалната диференцираност на тези тъмни страни емоционално ни насочва и настройва срещу българската буржоазия, срещу буржоазния строй. И тази критика в творчеството на Стаматов в много отношения съвпада с критическата оценка, която работническата класа и комунистите правят на капитализма. И в това е голямата разобличителна сила на Стаматов като художник. Той косвено се приближава до главните проблеми на съвременността, макар и да не се слива съзнателно със силите, които се борят за обществения прогрес.

Както подчертахме, някои критици предявяват към Стаматовото творчество повече положителни решения на жизнените проблеми, на съвременността и преди всичко искат писателят да посочва изход от дълбоката класова трагичност на епохата, от вътрешните противоречия на човека с пороците на времето. Нещо, което направиха пролетарските писатели, писателите-социалистически реалисти. Като не намират тези елементи в произведенията на Стаматов, тези критици ги обявяват за песимистични. Очевидно е, че в случая недостатъчно се държи сметка за конкретните възможности на критико-реалистичния метод на самия Стаматов.

От друга страна, творчеството на Стаматов често се разглежда изключително като сатира. И то значително се обобщава понятието за сатиричност. Както е известно, сатира в изкуството може да съществува тогава, когато сатиричният талант се е насочил към определени отживяващи страни от човешката дейност и психика, когато са ясни изходните позиции на писателя-сатирик. Ако погледнем от тази гледна точка на творчеството на Стаматов, ние ще видим, че то не принадлежи в цялост към сатиричните жанрове. Сатиричното в него е елемент на преценката, на същността на героите, които в почти всички случаи са „едновременно жертви и съдници на обществото“. Може ли да се осъжда от равнодушие? Осъждането винаги е свързано със стремеж да се изменят нещата. И тъй като е много ясно какво именно Стаматов осъжда, ясен е и дълбоко хуманистичният му подход към неговата съвременност и значението на големите открития, които той като художник прави в нея. Затова Стаматовата сатира изглежда безперспективна само когато я гледаме от позициите на буржоазното общество. Каква перспектива наистина към положителен хуманистичен идеал би имал един Гралинов, Миловидов, Нарзанов и жена му Вероника, Генко Михов, Линовски, старият Абаров и дъщеря му Ольга, Вирянов и Скалов, ако останат със своя морален багаж и отношение към народните стремежи? Тук очевидно силата на писателя-сатирик е именно в това, че показва тяхното историческо обезчовечаване чрез нравствения им позор. А както знаем, Ленин особено ценеше такива писатели, тъй като те дават верни познания на пролетариата и емоционално подготвят революционните изменения, които той трябва да извърши. Правилното обяснение пък на творчеството им след победата на революцията показва на новите поколения от какви лабиринти на мрак, духовна тъпота, безнравственост, разврат и престъпност, егоизъм и алчност се е изbral народът чрез социалистическата революция.

„Идилия“ е един от ранните разкази на Стаматов. Самото заглавие звучи иронично в устата на писателя. То напомня за скритите му замисли. Семейство Гралинови преживява „съдбоносни“ дни: дъщеряга трябва да бъде убедена, че омъжването ѝ за подполковник Никушев ще ѝ донесе щастие, синът трябва да си избере солидна професия, като завърши в Париж. Бащата разсъждава за бъдещия си зет: „Добър човек е, ни един път не бракува нищо.“ Надеждите за по-нататъшно забогатяване чрез доставките го правят щастлив. Дъщерята едва познава подполковника. Той не е неин идеал, въобще тя няма идеал, не го и обича. „На въпроса какъв е — млад? стар? умен? глупав? добър? лош? — тя би отговорила само — той е подполковник Никушев. Но такива въпроси и на ума ѝ не идеха.“ Бащата е доволен, че синът му иска да следва инженерство в Париж. Той ще му осигури в продължение на девет години по 400 лева месечно — толкова, колкото е заплатата на директора на гимназията. И нито синът, нито бащата могат да сметнат каква сума ще се получи за тези дълги, дълги години. Синът се понася с мислите си в шумния живот в големия град, бащата практически го наставлява: „... за жените де... отваряй си очите, там прави, каквото си шеш, а тука сакаш да не ми доведеш някоя. Не я ща в къщи“. И самодоволно казва на „старата“: — Станаха хора най-сетне! Умен син храня, има си хас да не стане министър!“

С това писателят захваща „биографическия очерк“ за съдбата и „възхода“ на българската буржоазия. Тук той само слабо дига завесата и хитро ни въвежда в атмосферата на нейния живот. Скоро обаче чрез „Вестовой Димо“ ще ни представи друга картина: пазарлъка на поручик Миловидов с бащата на своята годеница за нейната зестра — една унижителна сцена преди отиването в черквата за венчавка.

В „Два таланта“ буржоата Линовски вече има друга биография. „Завършил“ с фалшива диплома право във Франция, взел в ръцете си богатствата на своя тъст, той държи в джеба си цялата околия, готви се да стане депутат. Той напомня по грубост и манталитет бай Ганьо, но е по-вулгарен и вече навлякъл вместо потурите европейските дрехи. И по-циничен, и по-хитър в подхода си към парите, от колкото е Ганьо: у последния все пак има някаква неподправена дуращина. У Линовски всичко е пресметнато предварително до най-големи подробности: „... На всички съм се заврял в мозъка, душата, джеба, а спя спокойно, като новородено дете.“ Разбойническите му принципи и „философията“ на живота му са вулгарни до престъпност: „На цялата околия одрах кожата, детето от майчини гърди ще откъсна, ако имам изпълнителен лист...“ „Аз ще управля България и такива като като мене, защото аз съм сила, власт...“ Той се готви да надхвърли „околията“, да разпростре силата си върху целия народ, да кове неговите съдбини.

Абаров от „Малкия Содом“ е още „по-зрял“ в своя бит и душевност. Свързан с двореца и правителството на Радославов, той е извлякъл големи „изгоди“ от участието на България във войната. И вече погледът му е насочен навън. Умряла е „онази“ предвоенна България. „Сама си изяде главата“. Кантората, автомобилът, парите са загубили мириса на нацията. Страхуват се, че животът е станал „непоносим“, несигурен. И търсят сигурни простори.

У Абаров няма напрегнатостта на Линовски. Но се е появило дълбоко безпокойство от нестабилността на обществото, което се раздрусва от дълбоки трусове.

Друга е обстановката в живота на Нарзанов от едноименния разказ. Това е вече износителят търговец, свързан с чуждия капитал: „Изнасяше в странство, е вече изписваше оттам. Прекраваше всевъзможни стоки по сухо и вода. Сам и в съ-

дружие.“ Но богатството продължава да тече главно чрез спекулациите, чрез покупките и фалшификациите. А човека? — Тук вече всички връзки са скъсани. Останал е един миг, напълнен с фалш и хитрини. И онази задушна атмосфера на обвързани с мошеничества и далаверите чиновници, политици, адвокати, съдии, любовници и подлещи, която е изпълнила всичко около Нарзанови и зад която се шири пълен и безпросветен мрак. — Мракът на историята, мракът на потъващия в дълбините на океана кораб.

В тези образи все още се прокрадват чертите на „силната“ личност, която капитализмът ражда. Личност, която се стреми да подчини живота на своята воля, да го направи изгоден за своите интереси. Но заедно с това исторически все по-силно се открояват нарастващите елементи на нестабилност на личността, на страх пред бъдещето, пред неговата неизвестност, пред очертаващия се катаклизъм. Докато Гралинов и Линовски се пъчат пред ясните перспективи на техния утрешен ден, Абаров и Нарзанов вече чувствуват как под краката им земята се тресе. Нарзановият сън е изпълнен с кошмарите на дълбоките сътресения. Ние чувствуваме как писателят стихийно приближава не само към тяхното дълбоко нравствено разтърсване, но и към изчерпването на техните възможности. Особено това ясно се чувствува в образа на Нарзанов, съчетал най-авантюристичните черти на българската буржоазия.

ПРЕДЧУВСТВИЕ ЗА ИДВАЩАТА БУРЯ

„Лежа сутрин. Арсеналът свири. Цяла София се готви за работа. . . А аз? Но аз поне пиша. А другите? Онези. . . Генерали. Надничари. Собственици. . . Животът на българските пенсионери — идилия над вулкан“ — пише в една от тетрадките си Стаматов. И това чувство, че животът е „идилия над вулкан“, у Стаматов е пуснало дълбоки корени. Както подчертахме, преди всичко това е намерило отражение в напрегнатата психологическа обстановка в много от разказите му след Първата световна война. Ние искаме обаче да се спрем по-подробно върху усещането на идващата буря, на назряващата революция в три разказа на Стаматов: „Малкият Содом“, „На котва“ и скипираната повест „Между Сцила и Харибда“. И в трите повести писателят пряко засяга редица проблеми на пролетарската революция, прави опит да намери решение на някои явления в живота.

Преди всичко трябва да подчертаем, че интересът към социалистическата революция у един писател-реалист има важно методологическо значение. Самият факт, че той се стреми да намери някакво разрешение на тези най-остри въпроси на съвременността, говори за жизненото му и живо отношение към новите явления в живота, които засягат не периферно, а дълбоко и цялостно душевността на човека. В зависимост от мирогледното съзряване на писателя и приближаването му към позициите на работническата класа и комунистическото движение, това може да означава началото на един процес на издигане на неговия метод към метода на социалистическия реализъм, на едно активно включване в революционната борба. В българската литература такова развитие преживяват значителен брой писатели. Един от първите — това е Христо Смирненски, който, възвисявайки се от критическия реализъм към усвояване на комунистическия мироглед, стана основоположник на социалистическо-реалистическото направление на българската литература. По този път мина и Л. Стоянов, който, преодолявайки модернистичните увлечения на своята ранна творческа биография, през критическия реализъм и то с помощта на Г. П. Стаматов, достигна до социалистическия реализъм. Характерно за българската литература е, че както през 20-те години, така и през 30-те години израснаха нови писатели-критически реалисти, които обогатиха с новаторски творби литературата ни. Една значи-

телна част от тези писатели още в края на 30-те години и по време на Втората световна война успешно се развиваха по пътя на социалистическия реализъм и след нашата социалистическа революция създадоха ярки, наситени с комунистическа партийност и дълбока народност произведения.

Както вече изтъкнахме, Стаматов не приемаше нашата социалистическа революция като средство за разрешаване на изникналите социални и нравствени конфликти в обществото. До известна степен той се страхуваше от нея. Но не ѝ се противопоставяше, не заставаше насреща ѝ. В редица разкази той създаде образи, които носеха в душевността си някои явления на Великата октомврийска социалистическа революция. Така например той изобрази положението на някои белеммигранти в България, тяхната откъснатост от Русия („Техни превъзходителства“). Създаде няколко образа на млади рускини, които изпитваха върху своя живот унизяващите удари на българското буржоазно общество. На тази тема Стаматов подготвяше цяла повест, ръкописите на която за съжаление не могат да се разчетат, поради неразбираемия му почерк.

Самото движение на революционните сили у нас и в света държи будно гражданското съзнание на Стаматов. Той се стреми да улови носещия се във въздуха полъх на революцията, както и жестокостта, с която фашизмът и реакцията се опитват да спрат процесите, които зреят сред народа.

Първите конкретни елементи на тези процеси се забелязват в повестта „Малкият Содом“. Преди всичко в образа на младия Абаров, в неговите разтърсени от националната катастрофа духовни и нравствени сили се чувствава стихийната изява на приближаващата се буря. Този честен дух, изпълнен с чисти помисли за тежката национална съдба на България, до която са я довели спекулантите и предателите, страстно възмутен от липсата на национално достойнство и широкото шествуване на пораженството сред бившите офицери и сред буржоазните търгаши, тревожно търси изход за по-нататъшното развитие на българския народ. Нито той, нито писателят-разказвач в повестта могат ясно да видят този изход. Но те се сблъскват с идейните брожения на времето, допират се до различни рецепти. Без да могат да видят и покажат в пълнота силата на надигащата се революционна вълна, Митя Абаров търси като Диоген в „мрачната столица“ човека. Нему звучат като празна фраза думите за социалната революция. Те и така са предадени от самия писател. Затова Абаров не може да почувствува опора в тях. У него само се засилва вътрешният трагизъм, чувството за безизходица, което го довежда до самоубийство. Въпреки това — тревогата в обществената атмосфера в повестта дълбоко се чувствава. Неопределено, неясно, като тътен в далечината, като отблясък от светкавици зад хоризонта, като смуг в душевността на съвременника ние чувстваваме назряващата буря. Нейните вихри още не се усещат, но тя е неизбежна.

По-друг характер има предчувствието за идващата революционна буря в разказа „На котва“. Написан след 1925 г. като отзвук от тежкия фашистки терор в страната, Стаматов дълго време не можеше да намери възможност да го отпечата. Досега в критиката се подчертава, че този разказ е характерен главно с появата за пръв път в творчеството на Стаматов на образа на работника. Твърде недостатъчно се акцентува на другата страна на разказа — на изобразяването на ренегатството от революцията. Тук всъщност е центърът на разказа. И най-яркият образ — образът на Скалов. Показвайки чрез образа на работника устойчивостта на революционните сили, Стаматов навлиза в душевността на един ренегат от комунистическото движение. Пътят на еснафството постепенно довежда тази дребна и нищожна душица не само до пълно откъсване от потока на революцията, но до съединяването ѝ със сивия поток на онази аполитична маса, която в името на еснафското си спокойствие и благополучие става опора на задържащите революцията сили.

Разказът „На котва“ е една от най-интересните творби на Стаматов. В него се чувства обстановка на класовата борба, политическата напрегнатост, ясната позиция на писателя. Особено силно звучи финалът: една дълбока ирония и убийствен сарказъм над издребнялата душа на ренегата Скалов.

Искаме да завършим с мъчителните търсения на Стаматов път в много сложните обществени отношения през 30-те години. Той е събирал мисли и правил скици за една голяма повест, озаглавена образно „Между Сцила и Харибда“. Тук най-пълно се виждат творческите дирения на писателя в съвременния живот, опитите му да намери художествено решение на най-възбуждащите проблеми, да създаде образи, които да показват драматичните конфликти между личността и обществото. Главен герой на повестта вероятно е щял да бъде млад руски емигрант, участвувал в гражданската война на страната на контрареволюцията. Неговите контури са най-ясно очертани. Дошел в България, останал сам сред българите, той се сблъсква с трудностите на живота, които в Русия не е познавал, постепенно се слива с българските работници, трудно изкарваният хляб и извехтелите дрехи, нерадостните перспективи на физическия тежък труд го карат да размишлява и за миналото, и за бъдещото. Той стига до положение да оправдае революцията, да чувства вина за страданията на руския народ, да търси изход към бъдеще. От фрагментите се вижда, че Стаматов е имал намерение да го сблъска с обстановката в България, с работническата класа, с комунистическите възгледи за живота и борбата, с други обществени течения. Искан е да нарисова обстановката у нас по време на атентата през 1925 г.

Тези фрагменти нямат още самостоятелна художествена стойност. Но те са показателни за отношението на Стаматов към новите явления, към революционното движение, за стремежа му да усеща новото. И по такъв начин обективно в творчеството му да се пренася духът на революцията.

*

Творчеството на Г. П. Стаматов поставя много проблеми пред нашия съвременник. Макар и не голямо по обем, то крие в себе си значителни художествени достойнства, вълнува със социалната си и нравствена проблематика, много често поставя пред читателя и недостатъчно изяснени въпроси, свързани с мирогледа и идейните позиции на писателя. В много от разказите му се чувства вече остаряла художествена техника, езикът му изисква по-голяма съсредоточеност при четене. Но то е едно от големите завоевания на нашата художествена литература, силно с идейните позиции на писателя, с дълбочината на реализма, с яркостта на образите, с майсторското изображение, с интригуващите подходи към проблемите, с остротата на сатиричното типизиране. Тъкмо затова стогодишнината от рождението на писателя ни дава отново повод да се приближим до неговия живот и творчество, да изпитаме отново дълбоките естетически въздействия от всичко прекрасно, което се съдържа в тях.